

НОВ ПОГЛЕД КЪМ ЗАЕМАНЕТО И УСВОЯВАНЕТО НА ЧУЖДИТЕ ДУМИ

(Пенка Пехливанова. *Чуждите думи – никога свои*. В. Търново, 2014, 272 с.)

Емилия Пернишка

Институт за български език – БАН

Новата книга на П. Пехливанова е изследване, богато с материал и наблюдения върху винаги актуалния за нашия език въпрос за заемките от други езици. Авторката цитира значителна литература по изложените въпроси от български и чужди автори, но тъй като българската лингвистика доста се е занимавала с въпроси като източници на заемките, периоди на заемане, новост, необходимост от заемането и чистота на езика и др., вниманието в това изследване е насочено към по-слабо изследвани аспекти – главно психолингвистични страни на заемането, на разбирането и осмислянето на чуждите думи, взаимодействието им с домашните в съзнанието на тези, които ги използват, предпочитането или заместването им, допусканите грешки при употребата и под. Накратко са разгледани някои причини за заемането, познати и от други трудове, като се набляга на психологическия фактор.

Главният метод за изследване на поставените въпроси са психолингвистичните експерименти. Авторката задава няколко въпроса на определен брой анкетиращи върху новозаети и актуално използвани чужди думи и въз основа на отговорите прави изводи върху познаването на съдържанието, използването, синонимите, виждането за съответна заемка с оглед на домашните и др. Отговорите дават основания за наблюдения и изводи относно психологията на заемането, разбирането на заемките и овладяване на значението им. Изказва се наблюдение, че самото анкетиране и поставените при това въпроси, от своя страна, е психологически стимул за пораждаване у анкетиращия на интерес към чуждите думи, които среща и употребява, към съпоставката им с възможни български названия за понятието и за преодоляване на инерцията при използването.

Един от основните въпроси, с който се занимава Пехливанова, е за мотивираността на лексикалните единици, за необходимостта от осъзнаване или познаване на семантичната мотивация на заемката в езика източник, за значението на залегналата в думата основа, нейните разновидности и влиянието на тези фактори за семантичната ѝ адаптация, промени в значението, както и за народна етимология.

Безспорно интересна и полезна е общокултурната информация около мотивацията и съдържанието на доста съвременни заемки. Въвежда се понятие „междуетникова мотивираност“, разгледано по-подробно от цитираната руска авторка А. К. Казке-нова. Заедно с това се обръща внимание на пътя, по който идва заемката, влиятелността на източника за разпространяване на думата (напр. медии, парламент), на фактори като престижност и модност на употребата, предпочитане на едни лексеми вместо други поради смяна на ценностната оценка за тях и под.

Много изводи от експериментите са новост за нашата психолингвистика. Интересни констатации има напр. за първоначалното денотативно възприемане на значението и постепенното му концептуално осмисляне (с.113), за това, че при употреба на чуждата дума в съзнанието винаги възниква и домашното ѝ съответствие (когато има такова) и че заемката остава в периферията на асоциативното поле на говорещия, за характера на синонимията между домашна и заета дума (с.114), чрез което авторката обосновава тезата си от заглавието, че „чуждите думи не са никога свои“ и др. Изложени са когнитивни и психологически фактори на възприемането, някои от които водят до неправилна употреба (като тавтология поради непознаване на значението или други посочени фактори). Важни са прагматичните изводи за използването и мястото на чуждите думи в битова или в научна реч, преценяването дали чуждицата е необходима. Доста подробно е разгледано движението на значението при термините и тяхната детерминологизация.

Всъщност много от постановките и заключенията, свързани с възприемане, разбиране и използване на заетите думи, се посочват едновременно с излагане на материалите на анкетата. Но и останалите части на книгата и особено тези, в които се правят изводи от допитванията, предлагат обобщения по всички въпроси от анкетата. В тях се включват и *нови примери* за промяна в първоначалното значение при употреба в български, за психологическите причини за използване и установяване на думата или за предпочитане на български синоними и др.

Разсъжденията са изложени фактически в две структурни части – анкети и обобщения. Макар че такава структура е логична, фактически *задачите* на изследването в известна степен се развиват, насочват се в две различни посоки: едната, отбелязана в уводната част – да се наблюдава процесът на възприемане на заемките от носители на езика, като се разбира, че това е (психолингвистичната) изследователска цел; и втора, която се налага от множеството наблюдения и заключения върху конкретни примери предимно в главите след анкетата – да се изследва проникването и употребата на самите заемки, неправилности или смесване на значенията им в този процес и причините за това. В тези случаи се изследва семантиката на самите лексеми (напр. *акция – промоция – презентация*), а не психологията на анкетираните. Вероятно Пехливанова вижда тези наблюдения като две страни на една задача. Но при тази структура се получават доста повторения на заключения, изложени вече в анкетите (в първата част), и на собствени разсъждения върху редица лексеми (във втората), някои от които разгледани и

в първата част, други не. При този подход, в който главните изводи трябва да се обобщят във втората част, остава впечатление за прекалено количество на материала, предложен в първата. Тъй като *сам по себе си той е интересен* и полезен с богатата си семантична информация, може би било целесъобразно повечето от него да се оформи като *приложение* със значение и роля на речник върху тези заемки. Освен това струва ми се, че информацията и преценката на анкетиранияте – било правилна, било неточна – е изложена твърде буквално, без коментар от авторката. Ако посочените значения, мотивация и други интересни сведения трябва да служат на читателя и като речник, случаите трябва да се разграничат и Пехливанова би трябвало да участва в изясняването и уточняването на информацията. Ако те са само илюстрация на познанията (или не) на анкетиранияте, добре е било примерите да се редуцират и да се подредят по някакъв критерий – точност на отговорите, непознаване на значението и т.н. Различни по пълнота са и проявените в анкетите познания – напр. при някои от думите няма данни за семантиката или за пътя на проникване (срв. думата *грант* спрямо *гранд*, *караоке*, която се употребява с поредица значения и др.), при други има.

Търсейки причините за неточната употреба на някои лексеми и *тавтологичния* контекст на използването им в основното заето значение, Пехливанова невиняги отбелязва възможността те да са изместили значението си. Такъв коментар има за *дестинация*, която очевидно не е еднозначна в българската употреба, приемливо е и виждането за *хит*, *бестселър*, *феномен*. Но не е допуснато вторично значение на *приоритет*, *алтернатива*, *статукво* и ред други. Неправилната, предимно тавтологична употреба наистина е свързана с непознаване на значението, но тази психолингвистична причина нерядко променя семантиката, обикновено я *стеснява* (до видово значение) или разширява и лексемата започва да се употребява в български двузначно. От редица разгледани случаи става ясно, че възприемането на много нови чуждици води до отпадане на семи в значението им, свързани с основното понятие, и до стесняване на значението само до характеризиращите видови признаци, затова стават възможни много от „тавтологиите“ (при *тол*, *кетъринг*, *вип*, *скуба*, *хайтек* и т.н.). Правдив коментар в този дух е направен за *кавър*, *кетъринг*, но другаде липсва. Освен това, струва ми се, че носителите на езика неизбежно подчиняват чуждите думи на типичните за нашия език морфологични или синтактични особености и при използването им *като определения* или *с определения* неусетно променят значението, а не „се страхуват от грешки поради непознаване на значението“.

Има редица уместни примери за тавтология, но има и други, където всяка от думите, макар и с обща мотивация, в български има по-различно значение и те взаимно се допълват, не са синоними (напр. *апатичен* и *безразличен*), при други употреби чуждата дума се последва (по определена причина, т.е. основателно) от българския синоним, който я *обяснява* (напр. *реликт*, *остатък*, или *ремисия*, *затишие* с.165). Някъде причини за тавтология са изтъкнати (т. 2 и 3 на с.167), другаде не.

Неоснователно е да се коментира тавтологията при собствените имена. Според мен те могат да се обясняват, но не може да се „превеждат“, така че нарицателното винаги е необходимо (езерото *Лаго Маджоре*). Колкото и точно да изглежда, не би било информативно (и редно) да се каже *Езерото на Комо* вм. езерото *Лаго ди Комо* и др. под.

Едно от най-големите достойнства на книгата е богатият, добре анализиран материал, така че тя има роля и на информативен речник върху значителна заета лексика, особено от последните десетилетия. Интересни са направените уникални у нас експерименти със студенти или ученици за овладяване или разбиране на чуждите думи. Безспорно приноси са многобройните наблюдения и изводи. Разгледани са доста разнообразни и разнотипни случаи на погрешни употреби, обособени са прекалени или напълно излишни употреби, грешки поради паронимия и др. Приемливо е психологическото наблюдение на различните причини за злоупотреба с чужди думи, но и за *неизбежността* и налагането на чужди лексеми. Изтъкват се предимствата им като еднозначност, краткост, престижност и др., както и противоречивостта на някои техни качества, като непрозрачността – в едни случаи тя затруднява разбирането и води до грешки, в други ги прави предпочитани средства. Уместни са препоръките за повече работа около осведомяването на обществото за значението и употребата, както и за начина за отразяване на значението и неговата структурна мотивация в речниковото тълкуване.

Общият извод на авторката е, че чуждите думи никога не се „имплантират“ напълно в езика. Но това важи, разбира се, за по-новите заемки. Огромно количество по-стари, както и културни заемки и термини са напълно неразпознаваеми като чужди (срв. поне *кюфте, вино, ракия, маса, книга, герой* и т.н.).

Новата книга на П. Пехливанова върху заемките безспорно е приносна с оригиналната си насоченост към ролята на мотивацията за познаването, употребата и налагането на заемки, което се отнася до всеки език, а също – с богатите сведения за голям масив от нови думи в нашия език.

A NEW POINT OF VIEW OF BORROWING AND ASSIMILATION OF FOREIGN WORDS

✉ Cor. Mem. Emiliya Pernishka, DSc.
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52, Shipchenski Prohod Blvd., block 17
1113 Sofia, Bulgaria
E-mail: emily36@abv.bg